

NYELVÜNK
UJABB FEJLŐDÉSE.

BALLAGI MÓR

R. TAGTÓL

BUDAPEST, 1881.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

Az Akadémia épületében.

Nyelvünk újabb fejlődése.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1881. január 3-án tartott ülésében.)

Rövid visszapillantást akarok vetni úgynevezett nyelv-újításunk ügyére, és azon tényezőkre, melyek közreműködtek századunkbeli irodalmunknak ez újítások segítségével történt alakulására, hogy megtudjam, vajjon csakugyan olyan-e az a mi irodalmunk nyelve, hogy midőn klasszikus iróinkat az iskolában olvassák, és művészi szépségeiket fejtegetik, okvetlen szükséges az ifjúságot azok nyelvbéli barbarizmusaira is figyelmeztetni.

Teszem ezt nem vitatkozási kedvből, hanem mert veszedelmet látok a multat elborítással fenyegető azon áramlatban, mely a fejlődés fonalát megszakítva, nyelvünket könnyen azon bizonytalan habozó állapotba sülyesztheti ismét, melyben azt a század eleje találta.

Általános érdekű levén e szerint a tárgyam, úgy akarok a dologhoz szólani, hogy a nem-nyelvész is értsen belőle és okulást meríthessen vitatkozásinkból. Minél bonyolultabbnak, minél több vitás pontot mutatónak látom a kérdést, annál több okot találok arra, hogy minden tudós figyeltetést félretéve, az alapelvek tisztázására és azok fejtegetésében közértehetőségre törekedjem.

Háromszáz esztendeig a nemzet esze nem egy nyomon járt szívével. Ez, szülőföldében gyökerezve a hazáé volt, míg értelme idegen tájékokon kalandozott s onnan táplálkozott. Tudományát egy lehanyaglott civilizáció nyelvén nyerte, társas műveltségre, finomságra pedig a szomszéd nagy nemzetek tanították.

Mikor végre a mult század utolsó tizedében arra a tudatra ébredt, hogy nyelve nélkül nemzeti független létele,

s ennek biztosítékát képző alkotmánya is veszélyeztetve van; megdöbbenve vette észre, mily nagy lézag tátong értelmi műveltsége és az élő nyelv közt, melyet ezentúl annak eszközeül kívánna használni. Idegen nyelvek segítségével alkotott tágkörű szellemvilágának a köznép tűzhelye körébe szorult, és századokon át itt tengődött, elparlagosodott anyanyelve sehogyan sem tudott többé megfelelni.

A lelkesek, kik a nemzeti nyelv e hanyatlásán segíteni vállalkoztak, azt úgy hitték legbiztosabban eszközölhetni, ha az előhaladt nemzetek irodalmi termékei után idomított nemzeti irodalmat teremtenek, hogy ez úton a magyar szó a csiszolt idegenhez símulni kényszerüljön, a pórias laposságból és izetlen terjengésből kivergődjenek s képessé tétessék az új ismeretek és eszmék kifejezésére.

Erre első sorban a halhatatlan érdemű Kazinczy mutatott utat, úgy saját alkotásaival példát, mint alkalmilag felállított elméleteivel irányt adva. Fél százados írói pályáján első sorban a nyelv gazdagítását és csinosítását tartván szem előtt s e tekintetben minden lehető kísérletet megtevéen, utoljára is a nyelvmívelést mindenestől a szépérzéknek és izlésnek rendeli alája. »A nyelvrontás is tiszteletes, ha szépet, jót ad«, — mondja Sallust fordítása előszavában.

Szerencse, hogy újabb irodalmunk a kor szüksége és a nemzet geniusa sugalta e paradoxon nyomán indúlt, mert kiválóképen annak köszönhető, hogy ma oly nyelvvel rendelkezünk, mely szabatos fogalomjelölése, és símulékony mondat szerkezetével a nyugoti civilizáció minden kívánalmainak megfelelni képes.

Kazinczy ama nyilatkozatában, úgyszintén nemzeti nyelvünk e nyilatkozat értelmében történt több, mint fél százados fejlődésében, azon nagy igazság nyert mintegy anticipando kifejezést, hogy a *nyelvalkotás nem a reflektáló ész, hanem a művészi közvetlenség szüleménye*, mit is azóta a tudományos kutatás egész az evidenciáig kiderített és bebizonyított.

E szerint csak úgy szólhatunk nyelvművészetről, mint pl. zeneművészet eredeti alkotásairól, értvén nyelvművészet alatt szónak és mondatnak a szép törvénye szerint való oly

idomítását, melyben a nyelv folyton teremtő ereje, voltaképeni élete nyilatkozik.

A gondolatvilág folyvást változó tartalma ugyanis, hogy kellő kifejezésre jusson, az öröklött nyelvanyagot egyre átido mitani kénytelen. A létező nyelvanyag ezen átido mitása az eredeti nyelvalkotás műve folytatásának mondható, a mint ez szellemünk lényegében gyökerező törvények szerint a reflexió hozzájárulása nélkül, benső szükségességgel történik.

A szókészlet és a nyelvtani alakok első eredeti megállapításával az emberi szellem a nyelvalkotó munkának csak felét, úgyszólván csak anyagi részét végezte; az igazi szellemi alkotás ott kezdődik, hol a szó a kifejlett gondolat szolgálatába lép és mondat szerkezetet alkotva, értelményi árnyalatait fejtí ki.

Valamint az emberi egyén maga természetét, igazi mivoltát, jellemét csak a társaságban, más egyénnel való érintkezésében mutatja ki: úgy a szó egyén is valódi értéke szerint csak a mondat szerkezetben, más szókkal való összeköttetésben jelentkezik.

Az igazi nyelvmívelő, tehát nem a szótáríró, ki a meglevő szókincset rendez, lajstromozza, sem nem a grammatikus, ki a nyelv adataiból annak törvényeit levonja, és a szó mondatbeli alakjaival bibelődik; hanem a költő, a szónok, a tudomány fölkelnt művelője, szóval mindazok, kik az ezer változatú gondolatokat és érzeményeket, melyek benső életöket betöltik, a beszéd segítségével másokba átöntenek és azokban hasonló gondolatokat és érzeményeket életre kelteni képesek. A szó azonban magában véve erre nagyon elégtelen, mert a szó többnyire igen tökéletlen kifejezője, úgyszólván árnyéka csak a gondolatnak úgy mint az érzeménynek; az azzal élő tehát célját csak úgy és akkor érheti el, ha a mondat művészi alakítása, a hangok szép aránya és rhytmusa által rezgésbe hozott lélek erejét fokozott összeműködésre hangolni bírja, s mert e célra az új, mint meglepetést szülő, a figyelmet kiválóan megragadó, különösen alkalmas, a nagy nyelvművészek már csak azért is egyáltalában újítók.

A nyelv e szerint mind élő mivoltánál, mind pusztán symbolizáló természeténél fogva szükségképen változó; de vál-

tozhatik ellapúlva, szóhangokban áradozva és eltorzúlva, a mi-lyennek pl. Kártigám szerzőjénél látjuk, vagy változhatnak művészi alakítás folytán szépülve, a minőnek Kazinczynál és követőinél tapasztaljuk.

Hogy a század elején használatban volt parlagi nyelvet a neki lendült írói tevékenység mellett fejleszteni, bővíteni kell, azt mindenki belátta és vallotta; csak az volt a kérdés, hogy e bővítésnek a száraz nyelvtan legyen-e az irányadója, vagy a művészi szépérzet. A nyelvtani irányt Versegghi iskolája képviselte, hol az új fogalmak jelölését úgy ejtik meg, hogy pl. »concurrere« jó magyarán így hangzik: *Tudományi remek-lés által valami tisztelet, hivatalt kérni vagy keresni*, s ehhez képest »concurrere pro cathedra«, *tanítószéket tudományi remeklés által kérni vagy keresni*. Ellenben a művészi irányzat a »concurrere« fogalomra »pálya« szóból a *pályáz* igét alkotja, s így »concurrere pro cathedra« e két szóval fejezhető ki: *tanszékért pályázní*.

Hogy *pályázní* szebben fejezi ki azt, a mit az új érte-lemben vett latin »concurrere« szó mond, mint *remeklés által tisztelet, hivatalt kérni vagy keresni*, ezt, úgy hiszem, bizonyí-tani nem szükséges. De azt igen is meg kell jegyezni, hogy a nyelvben, a mi szebb, rendesen szabatosabb, helyesebb is, mint a hosszabb, körülírással kifejezés, mely, a mint példánk is mu-tatja, a mellett, hogy esetlen, többnyire sántít is. Vagy, hogy példánk mellett maradjunk, kérдем, áll-e az, hogy minden pályázó remeklő is egyszersmind?

Igaz, hogy nem is a *pályázní*-féle új szók ellen irányúl az ellenvéleményűek támadása, hanem olyan újítások ellen, minő a felhozott példában a *tanszék*, melynek első részét, mint önálló tőszót a nyelv azelőtt nem ismerte, s kérdésbe vehető, hogy volt-e akárkinek is joga *tanít*, *tanúl*, igék gyökét név-tőül használni, s ennek folytán a nyelvet *tan* tővel képezett szók egész özönével elárasztani? — Szabad volt-e oly szókat alkotni, mint: *bölcsészettan, embertan, észtan, erkölcsstan, géptan, hittan, lélektan, nyelvtan* stb., továbbá: *tananyag, tan-díj, taneszköz, tanév, tanfelügyelő, tanfolyam, tanintézet, tan-köteles, tanköltelemény, tanosztály, tanpénz, tanszabadság, tan-szak, tanszék, tantárgy, tanterem, tanterv, tanügy* stb., s végre

halmozva a törvényteleniséget: *tanár, tanáregylet, tanárkodik, tanárság, tanársegéd* stb.?

E kérdésre, mely a szóban forgó ügynek épen sarkpont-ját teszi, ma is csak azt felelhetem, a mit már egyszer e helyen elmondtam, hogy épen úgy kérdezhettek: »Van-e joga nem-zetnek forradalmat csinálni?« — Mert igen is, forradalom munkája, nemzeti fölgerjedés műve az, a minek Kazinczy ihletett kezdeményezője, s utána több mint félszázad óta a nemzet legjobbjai, folytatói, befejezői.

Mi is a forradalom? A társadalom rendkívüli eszközök-höz nyúlása, mikor életszükségeit többé rendes úton kielégít-hetni nem hiszi.

Tökéletesen ilyen volt nyelvünkre nézve a helyzet, midőn e század elején a nemzet lelkesebbjei arra vállalkoztak, hogy az évszázadokon át a magánélet szűk körében lappangott nyelv-ünket a nyugoton kifejelett és hazánkban meghonosítandó ipar, tudomány és művészet magasabb körű közegévé tegyék, s a csekély számú műkedvelők közt tengődött irodalmat nem-zeti irodalomná emeljék.

Óriási feladat, mely minthogy az akkoriban rendelkezé-sükre állott nyelvkészlettel keresztülvihető nem volt, lelkesed-ésök hevében rendkívüli eszközökhöz nyúltak, forradalmat csináltak.

Mi tagadás benne, a tényleg érvényben volt nyelvtör-vények felforgatása biz az, mikor Kazinczy s az ennek példá-ján indúlt »merők serege« olyan szókat alkottak vagy hoztak forgalomba, mint e következők: *Ábra*, ábrált, ábránd, ábránd-kép, ábrándos, ábrándozik, ábrány, abrosz (földabrosz), abro-szol, adag, adalék, adat, adoma, adományoz, adományozott (begabt), adomáz, aggály, aggastyán, agykér, agyrém, akadály-verseny, alag, alagesövezés, alagút, alaj, alajoz, alak (Form), alaki, alakít, alaktan, alakúl, alany, alap, alapelv, alapít, ala-pítvány, alapos, alapzat, álarecz, álcza, álczáz, áldozár, alkalom (Gelegenheit), alkat, alkatrész, alkony, alkonypír, alkusz, al-kuszdíj, álladalom, álladék, állag, állam, állami, államiság, állapotjegyző, állatöv (zodiacus), állattan, állít (behaupten), állítmány, állítólag, állomány, állomás, állomásoz, állövet, áll-vány (Gerüst), általány, anyag, anyagelvi, apály, ápolda, ár,

áradat, áramlat, áramlik, arány (proportio), aránylag, aránylik, aránymutató, arányos, arcz-él, árlejtez, árny, árnyal, árnyalat, árúsít, árútelep, árvalház, árvaügy, árverez, ásvány, ásványos, aszkór, átalakít, átalakúl, átlag, átlagos, átlényegül, átló, átmérő, átszögellő, avat (weihen), avatag, avatatlan (uncingeweihl), ázalag, ázalék.

Báj-alak, bájhírlő, bájkép, bájló, bajmócz, bankár, bánlás, bánol, bántalmaz, bántalom, bányol, barangol, becs-érték, becső, becső-biztos, befolyás (árv. ért.), begyer, begyeredik, begyes, begyeskedik, belbecs, belebbez, belérték, belrész, belterj, belterjes, belügy, belügyminiszter, belváros, bélyegköteles, bélyegment, belzet, bérencz, bérlet, bérlő, bérmentes, bérmentesít, bérszolga, beruház, besoroz, beszély, betűszámán, bibornok, billentyű, billentyűzet, bírál, bírálát, birtokol, bitor, bitorló, bitorol, bizalmas, bizalmi, bizalom, bizomány, bizományos, bizonyíték, bizonylat, bizonyol, bizottmány, bizottság, biztonság, biztos (commissarius), biztosít, biztosíték, bohócz, bohózat, bók, bókol, boly, bonczol, boncztan, bonyodalmas, bonyodalom, bonyolít, bonyolodott, borász, borászat, bordált, borék, borlél, borszesz, borzadalom, borzadály, botor, botrány, bölcsel, bölceselet, bölcsész, bölcsészlet, bőnye, bőrnöd, bőrnödös, bőrtön, bőrtönöz, búgond, bújtvány, burkolat (utczaburkolat), burkony, busás, busásan, buvár (pl. történetbuvár), buvárkodik, buvárlat, buvárol, buzgalom, búkór, búvkör, búvszer.

Csáb, csábfény, csajkász, csalogány, csáp, csapadék, csataj, csatár, csatárláncz, csatároz, csatányos, csatolmány, csattanós, csavar (sróf), csavargözös, csavarjárat, cselekmény, cselekvény, cselszövény, cselszövő, csemp, csempész, csempészet, csend, csendbiztos, csend-őr, cserepéldány, csillagász, csillagászat, csillár, csipesz, csomag, csomagol, csontváz, csoport, csoportosít, csoportosúl, csőd, csődít, csődtömeg, csődül, csőr.

Czáf, czáf-irat, czég, czégvezető, czélszerű, czélszerűsít, czikk, czikkelyez, czikkezés, czikornya, czikornyáz, czím, czímez, czímlap, czímszalag, czímetes, czipész, czók, czölöpzet, czukrász, czukrázda.

Dacz, dacz-szövetség, dag, dagály (Schwulst), dagályos (schwulstig), dalárda, dallam, dallamos, dalmű, dalmok, darvadoz, delej, delejes, delejez, delnő, diadal, dicsteljes, dicsvágy, díj, díjaz, díjnok, diszít, diszítvány, diszítványez, diszmű, divat (Mode),

divat-árú, divatlap, divatozik, dombormű, dug-árú, dug-árus, durrlég, durvány, dül-alj, dülény, dülényded.

Ébrékény, ecsetel, öd, óghajlat, egészlés, egészlet, egyed, egyeduralom, egyén, egyéniség, egyenköz, egyenközű, egyenleg, egyenlegez, egyenlet, egyenlítő, egyesület, egyetem, egyetemít, egyetemleg, egyezmény, egyezményes, egylet, éj-egyen, éjnap-egyen, ékezet, ékítmény, ékkő, ékmű, ékszer, ékszerárú, ókszerész, élcz, élczel, élczes, élczeskedik, éldel, éldelet, éldöd, élcmez, élcmezőtiszt, elem, elemény, elemez, elemi, elemzés, éleny, élenyít, életképes, életmű, életművezet, életvő, élévül, ellenőr, ellenörködik, ellenöröz, ellensúly, ellensúlyoz, ellentét, ellenzék, ellenzékeshedik, ellenző, elmeháber, elmélet, elméncz, elménczeshedik, élmény, elnapol, elnök, elnöklet, elnököl, elodáz, előd, előföltét, előföltétel, előfogat, előfogatos, előidő, előirányoz, előirányzat, előkép, előleg, előlegez, előny, előnyös, előör, előrajz, előszeretet, előszó, előtér, előttemez, előzékeny, előzmény, elszigetel, elv, élv, élvez, élvezet, elvhű, elvszerű, elvtelen, emeltyű, emelvény, emle, emlék, emléz, engedékeny, engedély, engedélyez, engedmény, engedményes, engedményez, építész, építészlet, építéség, érdek, érdekel (interessiren), érdekes, erdész, erdészlet, eredmény, eredményez, eredő, erély, erélyes, érem, éremtan, erény, erényes, érintő, erőd, erődít, erődítmény, erőmű, erőművész, erőművészet, erősít (állít), erőtelj, érték (Werth), értékes (werthvoll), értékesít, értekezik (disserial), értekezés, értekezlet, értelméz, értemény, értesít, értesítvény, értesül, érv, érvel, érvény, érvényesít, érvénytelen, érzékel, érzékít, érzeleg, érzelem, érzélgős, érzemény, érzület, esedékes, esély, esemény, esernyő, esetleg, esetleges, estély, eszély, eszélyes, észlel, észlelet, észlet, eszme, eszmeccere, eszmény, eszményi, eszményít, étvágy, évfolyam, évszak, ezred, ezredes.

Fajsúly, fajtáz, falám, falazat, fáradalom, faragvány, fedelék, fedélzet, fegy, fegyencz, fegyverzet, fehérnye, fejezet (caput), fejlem, fejlemény, fejleszt, fejtemény, fekhely, fekirányos, fekmentes, felebbez, felebbezés, felesleg, felfogás, felsorol, felszerel, felszín, felszínes, felüleges, felület, felületes, felülvizsgál, fém, fém-érzet, fennsik, fénykör, fénylak, fénymáz, fénymázol, férczelmény, ferde, ferdény, ferdít, férkező, festvény, fesz, fesz-erő, fesztelen, fesztelenség, feszült (pl. figyelem), feszült-

ség, ficzam, fintorkép, fivér, fodradék, fodrász, fogalmaz, fogalmazó, fogalmazvány, fogalom, fogalomszó, fogékony, fogékony-ság, foglalék, foglalmány, foglalvány, fohász, fok (gradus), fokoz, fokozat, foktér, fokterű, folyamány, folyamat (cursus), folyékony, fonesor, fonesorol, forgalmi, forgalom, forgatmány, forradalmi, forradalom, forrasz, forraszcső, földész, földészet, fölény, fölösleg, föltétel, föltételez, förgettyű, főveg, futár, fuvola, fuvoláz, függély, függélyes, függélyez, függöny, függönyöz, függvény, fűvész, fűvészet, füz (heften), füzet (Heft).

Gátna, gátöny, gazdász, geny, gép, gépész, gépezet, gépies, gerj, gócz (focus), gócztáv, gócztér, gondnok, gondnokság, gondoz, gondvisel, górcső, gög (larinx), gög fedő, gócz, góczölít, góczölösség, göngy, göngyöl, göngyöleg, göngysúly, gör-ágy, göreb, görgeteg (högörgeteg), görgyület, görhíd, görkő, görvély, görvélykőr, gőzgép, gőzhajó, gőzös, gúla, gúnyor.

Gyakornok, gyámbírótság, gyámintézet, gyámolda, gyám-ság, gyár, gyarap (főnév), gyár-ipar, gyarmat, gyarmatos, gyarmatosít, gyármunkás, gyármű, gyáros, gyártmány, gyermeteggyógy, gyógyászat, gyógy-erő, gyógyhatás, gyógykezel, gyógy-mód, gyógyszer, gyógyszerész, gyógyszer-tár, gyógytár, gyorsir-gyök, gyökmutató, gyököz, gyökszám, gyökszó, gyöngéded, gyöngédség, gyönyör, győzelem, győzelmes, győzelmi, gyufa, gyúpont, gyurma, gyutacs, gyútáv, gyűlde, gyűl hely, gyűlög, gyűnév, gyűrem, gyűszó.

Habarcz, hábor, hadastyán, hadászat, hadköteles, had-osztály, hagyaték, hagyományoz, hajcső, hajcsőves, hajcsőves-ség, hajhász, hajhászdíj, hajkora, hajlam, hajlékony, hajsz, hajsza, hajtogat (conjugál), hálás (dankbar), halleső, hall-érzék, hall-ideg, hangjel, hangjelez, hangkőr, hangnyomat, hangol, hang-súly, hangsúlyoz, hangulat, hangverseny, hangversenyez, hang-zatka, hányad, hányados, hanyag (nachlässig), hanyagol, hány-lat, hányszékelés, harcász, hasonló, hasonszenv, hasznóbér, hasznóbéres, hasznóbérlet, hatalmazvány, hatály, hatályos, határol, hátír, hát-irat, hátalék, hátrány, hátrányos, háttér, hatvány, hatványmutató, hatványoz, hátvéd, héber, héberül, heg, hegedék, helyesel, helyesít, helyeslés, helyettes, helyettesít, helyhatóság, helyiség, helyszín, helyszínelés, helyzet, helyzet-rajz, helyzetterv, hengerkerék, hevenyész, hevenyészve, lév-

mérő, hiány, hiánylat, hiányzik, higany, higanyos, hím, hímez, hímpor, hímportok, hímszál, hírlap, hírlő, hírnök, hiszékeny, hit-elemző, hit-élet, hitszónok, hitszónokol, hittan, hittanár, hívatolt, hóbort, hódony, hófuvatag, hógörgeteg, holdkőr, hold-kóros, homlokdisz, homlokzat, homp, hondal, honol, honosít, honvéd, honvédelmi, honvédség, hordár, horderő, hordképes, hordképeség, horgony, horgonyász, horgonyoz, hölgy, hőmérő, hőmutató, hővezető, hűdeső, hulla, huzal, huzam, hűbér, hű-béres, hulló.

Ideiglen (in.), ideiglenes, ideiglenesség, idény, idézőjel, idézvény, idom, idomít, idomu, idomzat, időközi, időszak, idő-szerű, igenel, igenév, igenleges, igény, igényel, igénytelen, ildom, ildomos, illem, illemes, illeték, illetékes, illetéktelen, illetmény, ima, imaház, imáz, imola, inda, indítvány, indítványoz, indóház, ind-ok, ind-okol, ind-okolatlan, intelem, intézet, intéz-mény, intézvény, intézvényez, ipar, iparmű, iparos, iparüzlet, iracs, iracs-festés, irány, iránytan, iram, iramat, iramó, iramo-dik, irány, irányadó, iránylik, irányoz, irányzék, irányzó, irattár, írka, irla, irmodor, irnok, iroda, irodalmi, iro-dalom, iroma, iromány, ir-én, iskolaköteles, isme, ismerv, ismervény, ismétel (Vox heri et hodie nata, jam tamen civitate donari incipit, mondja Kresznerics 1831), istenész, istenészet, iszam, itész, itészet, itészeti, iv (papiros), ivar, ivarszervek, izesült, izül, izült, izom, izomrendszer.

Járadék, járadékos, járda, járgány, jármű, járszalag, járulnok, járványos, játszma, javadalmas, javadalmas, java-dalom, javaslat, javasol, javítuok, jelenet (színpadon), jelenít, jelenleg, jelentékeny, jelentmény, jelentős, jelentőség, jelent-vény, jelez, jel-ige, jel-igés, jelleg, jelleges, jellem, jellemes, jellemez, jellemtelen, jellemzék, jellemzetes, jellemző, jelmez, jelmondat, jelölt (candidatus), jelv, jelvény, jelze, jelzet, jelző, jog, jogar, jogász, jogos, jogosít, jogosult, jóslat, jutalék, jutányos.

Kaczer (coquette), kaczeroskodik, kacs (paragraphus), kagyló, kajdác, kaland (Abenteuer), kalandor, kalandos, kalandoz, kápríz, karcz, karmantyú, kármentes, kármentesít, karöltve, karom, kárpótol, kártalanít, karzat, kecs, kecses, kedély, kedélyes, kedvencz, kedvesszenés, kegyelet (pietas), kegyencz, kéj, kéjeleg, kéjelem, kéjelgés, kéjenc, kéjhölgy, kéjlak, kéj-

sovár, kéjutazás, kellék, kelme, kelősit, keltez, kémjárat, kém-szemle, kenetes, kenetteljes, kénez, kény, képel, képesít, képe-sítés, képezde, képleg, képlet, képmás, képmásol, képvisel, képzeleg, képződik, képződmény, kérdemény, kereslet, keres-mény, keret, kerevet, kerülék, kerülékes, kérvény, kérvényez, keser, készel, készlet, készülék, kétely, kétkedik, kézbesít, kéz-besítő, kezdemény, kezdeményez, kezdetleges, kiadvány, ki-bocsátvány, kifogásol, kilátás (átv. ért.), kímély, kímélyes, kín-vallat, kipuhatol, kisajátít, kiseddévó, kiseddévoda, kiséret, kísérlet, kísérletez, kiváltság, kiváltságol, kiváncsi, kivonatol, kizárólagos, koboz (confisciren), kohász, komoly, komolyodik, komolykodik, komorna, korány, korlátnok, korlátol (átv. ért.), kóroda, köb, köbös, köböz, költészet, könyör, könyöradomány, könyvész, könyvészet, köresz, körít, környez, körönd, köröz, köröz-tet, köröztény, körülmény, körülményes, körző, kötbér, köteg, kötelem, kötjel, kötszó, következmény, kövez (pflaster), kövezet (Pflaster), közbenső, közeg, köz-egyen, középfutó (erő), közet, közlemény, közlöny, közömbös, közöny, közönyös, központ, központosít, közvetett, közvetít, közvetlen, közvetve, kutacs, kutasz, küldemény, küldeményez, külme, különöz, különözkdik, különöz, különözesség, külterj, külterjes, külzel, külzelék, küteg, küzdhomok, küzdter.

Lábalattaskodik, lajhár, lakályos, lakbér, lakmároz, lakoma, lakomáz, laktanya, laktanyáz, lángész, lanyha, lap (átv. ért.), láta, látasó, lát-ellenző, lát-érzék, láthatár, látkör, lát-lelet, látnok, láttamoz, láttáv, láz (Fieber), leb, lebel, lebkő, lég, léghajó, légkör, légszesz, légyott, lehangol, lehetősit, lejt (fn.), lejték, lejtékez, lejtmérő, lejtősít, lel, lelékeny, lelékeny-ség, lelenez, lelenczház, leleplez, lelkész, lelkület, leltár, leltároz, lemez, lendül, lendület, lendületes, lény, lényeg, lényeges, lep-leg, lesipuskás, léteg, léteges, létegesít, létesít, létesül, letét-hivatal, letétemény, letéteményez, létezik, létszer, létszeres, létszeresít, levonatul, lob, lóbor, lógony, lom (Plunder), lombik, lovag, lovar, lovarda, lóverseny, lök-erő, löpor, lőrés, lőrésel, lőszer, lőtávol, löveg, lövész, lövölde.

Madártárolat, magány, magánzó, magaslat, magasztos, máglya, maktyú, mákony, másodlat, másodperc, másol (co-piren), másoló, mázag, melléklet, mellény, méltány, méltányol,

méltányos, mélyed, mélyeszi, meneszt, menház, menhely, men-telék, meredély, mér-egyen, mereng, merény, merénylet, merev, mérleg, mérlegel, mérnök, mér-ön, mérőleges, mérték, mértan, mérv, mérvadó, mestermű, metszvény, mez, mímbeszéd, mímél, mímjáték, minősít, minősíthetlen, minta, mintász, mintáz, mireny, művelődés, modor, modoros, módszer, módszeres, monda, mondakör, mondol, mondomány, monorú, moraj, mosoly, moz-dony, mozgalmas, mozgalom, mozzanat, mulékony, munka-képes, műbarát, műegyetem, műkedvelés, műkedvelő, műmel-léklet, műnyelv, műremek, műremeklés, műszak, műszer, műszó, műszótár, műtárlat, műtő, művelet, művész, művészet, művezető.

Nagyás, napdíj, nap-éjegy, náptár, naszád, nedély, negély, negélyez, negyedik, nehézségel, nélkülöz, nélkülözhet-len, népmészor, népszerű, népszerűség, népszerűtlen, név-elő, nézet, nézlel, nézlet, nézpont, nősul, növedék, növelde, növény, növénytan, növényzet, nővér.

Nyák, nyakorján, nyár-elő, nyárhó, nyár-utó, nyegle, nyeg-lélkedik, nyegleség, nyemermény, nyemerményes, nyemlet, nyilvánít, nyilvánul, nyitány, nyomaték, nyomatékos, nyomatékos, nyomda, nyomdász, nyomdászhat, nyug, nyug-ágy, nyugdíj, nyugdíjaz, nyughely, nyugpont, nyugta, nyugtáz.

Óarus, odáz, ódondász, odorjas, olaj, okadat, okadatol, ok-irat, okmány, okmányol, okvetlen, oldalék, oldalékol, oldószor, omlatag, omlék, ormány, országjár, ovoda, óv-intézkedés, óvszer. *Öl-eb*, öltöny, ömledezés, ön, önkéntes, önkívület, ön-kormányzat, önzés, önzetlen, önző, őrmester, őrnagy, öröm-repesve, örömteljes, őrs, őrszlánc, összeg, összegez, összpontosít, ősz-elő, őszhó, őszinte, ősz-utó, ötlet.

Páholy, pályáz, pályázat, pamlag, papnövelde, parancs-nok, parancsnokol, parancsszó, parány (Atom), párhuzam, párhuzamos, párvonal, párvonaloz, pártfogol, pásztáz, pat, példány, példánykép, példányszerű, perc, perczmutató, pillanat, pipere, piperez, piperkőcz, pír, polgárosít, polgárosodik, polgá-rosodás, porlatag, poroda, porodás, pótdíj, pótlap, pótlék, pótlóvaz, pótvizsgálat, pörölyde, puhány.

Rag, ragály, ragályos, ragasz, rákony, ragoz, rajong, rajongó, rajz, rajziskola, rajzón, rakomány, rakpart, raktár, ravatal, redőny, redőzet, reg, rege, regedal, regény, regényes,

regés, régész, régészet, reggély, rejtelem, rejtély, rejtélyes, rejtvény, rém, remek-író, remeklő, rémes, reményteljes, rémhír, rém-uralom, rendelkezik, rend-őr, rend-őrség, rendszer, rendszeres, rendszeresít, rendszerez, repkény, részecs, részfel, részlet, részletes, részletez, részvény, részvényes, részvét, réteg (Schichte), réteges, rétegez, révedez, rideg, rim, rimel, rimes, rivalom (ítéletnap rivalma. Petőfi), robaj (ex usu plebis jegyzi meg Kresznerics), roham, rohamos, rokonszenv, rokonszenves, rokonszenvez, roncsa, róta (Partie), rovancs, rovancsol, rovar, rovarász, rögeszme, röp-erő, röp-írat, röptyű, rövidlet, rövidletez, rugalmas, rugalom, rugany, ruganyos, rugony, rugonymérleg.

Sajátít, sajátító, sajtó, sajtóügy, sallang (átv. ért.), sallangos (pl. beszéd), sarj, sav, sáv, sebész, sebészet, segély, segílyez, sejt, sejtelem, sejtköz, semmisül, semmitőszék, sérv, sérvkötő, sétány, sikam, sikamos, sohaj, sorakozik, sor-ezred, sorközi, sugár (radius circuli), súlygyen, súlygyenlítő, surjány, sürmérő.

Szabadalmaz, szabadalom, szabadoncz, szabály, szabályos, szabályoz, szabályrendelet, szabályszerű, szabályzat, szabot, szabatos, szabvány, szabványos, szak (Fach), szakadár, szak-avatott, szak-értő, szakkör, szaklap, szakma, szakmány, szakmányos, szak-osztály, szakoz, szaladár, szalag, szállékony, szálloda, szállomás, szállomásoz, számla, számoz, szaporulat, származék, szárny-intő, szaruzat, szaval, szavalat, szavaz, szavazat, százalék, szegély, szegélyez, szegvények, szegvényrendszer, székkel, szelep, szellem, szellemdús, szellemes, szellemiség, szellengő, szelmény, szelményez, szelvény, szembesít, szemcse, szemcsés, személynök, személvény, személyzet, szemész, szemészet, szemle, szemléskedik, szemöld, szende, szender, szent, szentül, szentély, szenv, szenvedelem, szenvedelmes, szenvedély, szenvedélyes, szeneleg, szenevelgés, szenevem, szenevelmes, szenttelen, szépész, szépészet, szépirodalom, szerel, szerelvény, szerény, szerénykedik, szerénytelen, szerep, szerepel, szerinte, szerintez, szerkezet, szertár, szertárnok, szerv, szerves, szertelen, szervez, szeszély, szeszélyes, szilárd, szilárdít, színész, színészet, színezet, színfal, színház, szini előadás, szinkör, színlap, színleg, színleges, színmű, színpad, színtár, színtez, színvonal, szipka, szirt,

szivacs, szivar, sziváro, szívóly, szívélyes, szívlel, szobrász, szobrászat, szófüzet, szóhelyezés, szójáték, szokvány, szokványos, szólam, szólamlik, szolgálat, szólóművészet, szónok, szónokol, szónoklat, szónokszék, szórakozik (átv. ért.), szoroz, szórvány, szórványos, szorzandó, szorzat, szorzó, szótagol, szótár, szörme, szörny, szörnyeteg, szöveg, szövegez, szövetkezet, szurony, szükkeblő (átv. ért.), szülemlik, szülep, szülész, szülészet, szülészkezik, szünetel, szün-idő, szünjel, szünnap.

Táborkar, táborlat, tábornagy, tábornok (General), táborszer, táborszernagy, taglal, taglalat, taglejtés, tagosít, tag-osztály, tájékoz, tájékoztatlan, tájola, takár, takarmányoz, talaj, találékony, találka, talános, talántét, talány, talányos, talapzat, táleza, tám, támfal, tamlá, támlásszék, tám-ok, támpont, tan, tanácsnok, tan-ágazat, tan-ágazatos, tan-anyag, tanár, tanárjelölt, tanárkodik, tanárság, tánczvigalom, tandíj, taneszköz, tanfolyam, tanintézet, tanítóképezde, tanköltevény, tanköltészet, tankönyv, tanoda, tanonez, tan-óra, tan-osztály, tanszak, tanszék, tanszerű, tantárgy, tanterv, tantét, tantétel, tanulmányoz, táp, táp-anyag, tapintat, tapintatos, táp-intézet, tápla, tapsoncz, tápszer, tár, tarajka, tárca, tárczacikk, tárgy (Gegenstand), tárgyal, tárgyaz, tárgyi, tárgylag, tárgylagos, tárgylagosít, tárgymutató, tárlat, tárna, társadalmi, társadalom, társalgás, társalog, társul, társulat, tartalék (átv. ért.), tartalékesapat, tartaléktöke, tartalmas, tartalmaz, tartalmi, tartalom, tartalommutató, tartam, tartozék, táv, tavasz-elő, tavaszshó, tavasz-utó, távcső, távgyaloglás, táv-ír, táv-írat, táv-irda, távköz, távlat, távöltő, távsürgöny, téboly, tébolyda, téglány, téhlyerőpü, tehervonat, teheték, tekeasztal, tekoőr, tekerceses, tekeróta, tekintély, tekintélyes, teknőcz, tél-elő, telep, telepítvény, telepítvényes, telér, televény, téllő, telivér, telj, teljhatalom, teljsúly, telkesít, tél-utó, tengerész, tengerészet, tenk (bukás), tény, tény-álladék, tény-állás, tenyészmarha, tényező, ténykedik, tényleg, tényleges, ténylegesít, ténylegeség, terecs, terem, terep, térfogat, térfoglalás, térime, teríték, terítvény, térítvény, terj, terjedelem, terjedelmes, térkép, térképez, terme, termel, termelés, termény, terménytár, terményezés, térparancsnok, térség, tértan, terv, tervez, tervrajz, testőr, testület, tétel (Satz), tétéles, tétlen, tétova (főnév), tetszeleg, tet-

szelgő, tetszhalál, tetszhalott, tettleget, tettlegetes, tettlegetesít, tettlegetesül, tevékeny, tevékenység, tévmentes, tévtan, tév-út, titkár, titoknok, tollkés, tollnok, toloncz, tolonczoz, torlasz, torlaszol, torz, torzkép, torzképel, továbbbit, többlet, tökély, töke (Kapital), tökélyes, tökélyesít, tökélyesül, tökésít, tömb, tömbesít, tömees, tömedék, tömeg, tömeges, tömeggondnok, tömkeleg, tömnyomat, tömör (massiv), tömörít, tömörül, történelem, történelmi, történész, tőszám, tövér, tőzs, tőzsde, tudalom, tudor, tudorság, tudósítvány, tudvány, tulajdonítvány, tulakozik, túlbecsül, túlhatalom, túlkodik, túlnyomó, túlnyomóság, túloz, túlság, túlsúly, túlzó, tusa, ünemény, tüntet, tüntetés, tűzér, tűzéség, tüzetes.

Udvarias, udvarló, udvarol, udvaroncz, ujdondász, ujoncz (Rekrut), újonczoz, ujráz, usza, uszadék, uszály, uszályos, uszány, uszkár, uszoda, utal, utalvány, utalványoz, utánnyomat, utánoz, utánvét, utánzat, utánzó, utasítvány, utász, utászkar, utód, utógondolat, utókor, utórag, útvesztő.

Üde, üdít, üdül, ügybuzgó, ügyesít, ügyész, ügyészkedik, ügyészség, ügylet, ügynök, ügynökség, ügyvéd, ügyvédkedik, ülep (Podex), ülnök, ünnepély, ünnepélyes, ürméret, ürmérték, ütég, ütem, ütem-írás, ütemzés, üteny, üt-ér, üzelem, üzér, üzérkedik, üzlet, üzleti, üzletpangás.

Vadoncz, vágat, vágány (Geleis), vágó (főnév), vagylag, vagylagos, vágytárs, válag, válka, választék (Auswahl), választékos, vál-eset, válfaj, vallomás, vállvetve, valósít, valósúl, válpont, válrokonság, válság, válságos, váltóképes, változat, várac, váromány, várományos, varrány, váz, vázlat, vázol, véd (főnév), védbeszéd, véd-egylet, védencz, véd-erő, védgát, véd-irat, védmű, védnök, védszent, védv, védvám, védvonal, végintézet, végintéző, végleg, végleges, véglet, végletes, végzemény, végzet, végzetteljes, vegy-arány, vegybontás, vegyelemez, vegyész, vegyészet, vegytan, vélelem, vélelmez, vélemény, véleményez, vendégszerepel, vény, verseny, versenyez, versenytárs, veszélyez, veszélyeztet, vetély, vetélytárs, vevény, vezényel, vezényszó, viador, viárok, vigalom, vigarda, villam, villamos, villamosság, villany, villanyos, villanyoz, villanyszikra, virány, visszakozz, vizály, vizályos, viszony, viszonyít, viszonylagos, viszonylik, vita, vitás,

vívmány, vizhatlan, vizsga, vizsgáz, vonal, vonaloz, vonalzó, vonásol, vonásolt, vonasz, vonalmas, vonalom, vonz-erő, vonzó.

Zárda, zárdaszerű, zárgondnok, zárlat, zármondat, zene, zenede, zenél, zenemű, zenész, zenészet, zengfenék, zongora, zongorál, zongoráz, zord, zöm, zöm-árnyék, zömök, zúg-iskola, zúgnyomda, zuhaj.

Zsarnok, zsarol, zsebkönyv, zsebóra, zsebszótár, zсібaj, zсібaj.

Csak azokat az újításokat soroltam fel, melyek úgy élőszóban, mint az irodalomban ma is közkeletűek, elhagyva azokat az ezernyi ezerekre menő próbálgatásokat, melyeket a különböző tudományokban tettek. S látni való, hogy azok legnagyobbbrészt nem oly közönséges szóképzések, hol a fő külön magára, a képző is magában szabatosan körülírható értelemmel bírnak, hanem a nyelvteremtő erőnek oly közvetlen szüleményei, melyeknek micsoda törvény szerint történt alkotásáról sokszor magok az alkotók sem igen tudtak volna számot adni. Inkább érezték, mint tudták, hogy a szó, melyet belső ihlet adott ajkaikra, a nyelv szellemének s a nemzet geniusának megfelelő.

Jellemző erre nézve Kisfaludy Sándornak a nyelvújításról tett iméz nyilatkozata: »Valakik magyarul irtunk, — úgy mond — többnyire mind neologizáltunk, annyiból, hogy a régi szavakat új divatba hoztuk: a hosszabb szavakat, azon időknék szüleményeit, melyek a férfihajat a hosszú és vastag czopfban helyezék, eredeti gyökereikre visszavezetvén, megrövidítettük; a megtalált gyökérszavakat másképen származtattuk és hajtogattuk, mintsem a közsokás cselekszi; a különböző vidékeknek szavaiból az alkalmasoknak látszottakat közönségessé tettük s két szóból egyet csináltunk. Mintha gyémántra akadtam volna, úgy megörültem, midőn Kazinczyban legelőször *kellem-et*, *Verseghi-ben magány-t*, *szomj-at*, *éh-et*, *gúny-t*, s magamban *düh-öt*, *csend-et*, *láz-at* találtam.«

Tehát annyira nem öntudatos, annyira ösztönszerű volt az újítás, hogy Kisfaludyt magát is meglepte a *dühös*, *csendes*, *lázít*-ből kivont és főnevekképen használt *düh*, *csend*, *láz*, melyeket saját költeményeiben a szokott hosszabb *dühösség*, *csendesség*, *hideglelés* helyett alkalmazott volt.

A közös forrás, melyből a nyelv gazdagítására és még inkább csinosítására irányzott ez ösztönszerű törekvések folytak, a nemzeti újhódás azon fennkölt szellemében keresendő, mely ama kor legkiválóbb jellegét és nyilvános s társas életének főrugóját képezte. Az a szellem az, mely jeleseiben, Kölcseyben, Széchenyiben, Deákban, Kossuthban, Vörösmartyban, Petőfiben, Eötvösben stb. egész az ihlettségig fokozódva, oly műveknek adott lételt, melyek örök fényt árasztván az időre, melynek szülőttei, azt a szónoki és irodalmi remeklés korszakává tették.

S íme ebben rejlik ama merész szóalkotásoknak egyedül lehető igazolása, s maradandósági igényük jogosultsága. A nemzet, különösen a haladó új nemzedék felkarolta az újításokat s magúéinak vallotta, mert azokban saját szellemére, eszejárására ismert. Nem kérdezte, hogy a szó, melylyel megkínálták, helyesen van-e nyelvtanilag képezve, hanem, ha jó magyar hangzású volt, elfogadta azon fogalom jelölésére, melyre épen szüksége volt, úgy, a mint elfogadta egykoron a *szem* szót azon testrészt jelölésére, melyet úgy neveznek. Hogy mit jelent például *szerep* szóban a gyök, és mikép módosul ennek értelménye, arra kevés gondja volt, ha egyébként tudta, hogy szerep annyi, mint a szintén conventionalis jelentésű Rolle, melyre úgy színpadon, mint az életben minden lépten-nyomon rászorult. Szintúgy voltak a *komoly* szóval, mely *komor*-nak ugyancsak merész átalakítása azon ismert hangulat jelölésére, melyet a latin »*serious*«-sal, a német »*ernst*«-tel fejez ki, de magyarul sehogy sem volt kifejezhető. S vajjon kárát vallotta-e nyelvünk, magyartalan lett-e az által, hogy e szép hangzású szókat sajátjává tette s most széltire és sokféleképen szerepelteti? Korántsem.

A nép nyelve is telve van oly kifejezésekkel, melyek értelmét nyelvtanilag elemezve aligha megtalálnók, más nyelvre fordítani teljes lehetetlen s mégis épen az efféle kifejezésekben, melyeket Erdélyi »a nyelv álló csillagainak« nevezett el, nyilvánul a beszéd legmagyarabb, legsajátságosabb szépsége. Ilyenek pl. *jól esik, rosszul esik, megjárta, még neki áll feljebb, lába kel, színéből kikelt, talpra esett, körnön font beszéd, cserbe hagy, isten igazában, zsinór igazában, földetlen földig,*

rajta vészett, szó szele, hűlt helye, dugába dőlt, stb. — Valamint e szólamai sajátságoknak, úgy a főtebb elősorolt, nagyrészt nyelvtanilag nem igen igazolható, de a közhasználatba átment szóknak kiküszöbölését is úgy tekintené ma minden ember, mintha élő testéből egy tagot levágnának. *Igény, igényel, szerény, szerv, szerep, szilárd, terv, tervez* stb. épen oly édes tulajdonai mai nyelvünknek, mint akár *ember, állat, ló, tehén* stb.

Ezek tagadhatatlan tények, melyekkel mindenesetre számolni kell; de számolni kell viszont a nyelvtudománynak ama tényekkel szemben álló követeléseivel is, amennyiben nem kevesebbé tagadhatatlan igazságuk. Ilyen többek közt a »Nyelvőr«-ben tisztára kifejtett azon tétel, mely szerint: »csak oly újonnan alkotott szó jogosult, melyben nemcsak hogy az alapszónak jelentése tiszta, átlátszó, nemcsak hogy a képzőnek érzélemmódosító ereje érezhető: hanem ez utóbbi csakis azon működés végzésére legyen alkalmazva, a melyet a nyelvszellem eléje szabott, s ezt a határt sehol és soha át ne lépje«.

Ki nem látja, hogy megfosztanók a nyelv tovább fejlesztését minden biztos alaptól, ha az idézett tétel helytálló voltát tagadni, vagy kétségbe is vonni akarnók.

Ne kerüljessük tehát a dolgot, hanem mondjuk ki egyenesen, hogy olyan szókat, mint: *aiany, anyag, igény, komoly, szerep, szerény, szilárd*, homályos értelmű tőszóval, és ép oly homályos erejű képzővel bizony ma senki sem merné alkotni, ne is merje senki, mert nem élünk többé a teremtő erejű nyelvalkotás forradalmi korszakában, és a nyelv mai fejlettsége mellett beérhetjük a nyelvnek törvényes eszközökkel való gazdagításával.

A meglévő afféle kifejezésekre nézve azonban másképp áll a dolog. Azokat, ha az irodalom által forgalomba hozva közkeletűekké váltak, és nem nélkülözhetők, mert érezhető hézagot töltenek be, a használatból kitagadni most már annyi volna, mintha valaki felépült kész házát ledöntené azért, mert észrevette, hogy az épületanyag nem minden részében kifogástalan.

Lássunk egy konkrét példát. Szarvas Gábor tagtársunk szépen kimutatta, hogy a *zömök* szónak úgy mai alakja, mint

elfogadott jelentése téves etymologizálás szüleménye, s így az abból rövidített *zöm*, pl. hadsereg zöme, éppen semmi értelmi alappal nem bír. Hozzávehette volna fejtegetésében a *zömök*, *zöm* szókhoz a *ferde*, *ferdit* kifejezéseket is, melyek szintúgy a *fordul*, *fordít* szónak alakra és jelentésre nézve változatai, mint *zömök* a zomak (kurta kigyó) szónak.

De mi következik ebből? Túladdunk már most e szókön, melyek szükséges fogalomárnyalatoknak mindenkitől jólértett kifejezői, s közéletben úgy, mint az irodalomban szeltire használják? — De hát mit nyerünk vele? mikor a fentebb összeállított újítások, melyek származékaikkal együtt mai nyelvünk szókészletének nagy részét teszik, a »Nyelvőr« alkotja szabályok szerint többnyire szintoly törvénytelen származásúak, s így szintén kiküszöbölendők. Pedig ha szókészletünket annyira leapasztjuk, menten ott kezdhetjük ismét a nyelvmevelés munkáját, a hol e század elején nyikorgott s akkor minden nyelvtudományi bölcseségünk mellett is aligha nem megint a Versegli-féle izetlen-ségekhez jutunk, a minthogy már is olvashatni olyanokat, mint *viszér* helyett *viszavivő ér*, a mi már csak egy lépésnyire van attól, hogy a *viszhangot* Pápai-Párizsal így mondjuk: »erdő vagy völgy szélén szózatnak visszazengése.« Majd aztán kiküszöböljük a törvénytelen képzésű *költészet* szót és mondjuk *versszerzésnek*, *költészettant* *versszerzéstudománynak*, úgyszintén a rossz *szónok* kifejezés helyett mondjuk ismét: *ékesen szólásban gyakorlott ember*, *szónoklattan* pedig lesz: *ékesen szólásról való tudomány*.

Ha a megindult mozgalom sikert aratva, dolgát odáig viszi, ez nem volna kevesebb, mint megsemmisítése mindannak, mit a nemzeti szellem-megújodása nálunk két embernyomon át szóban és irodalomban szépet, dicsőt teremtett, hogy cserében bennünket a visszahatás hevében szülemlett néhány igen is kétes értékű oly nyelvdogmával boldogítsanak, melyek következetes alkalmazása a beszéd végképi ellapítását eredményezné.

Ilyen a többek közt az, hogy »igetős összetételek a magyar nyelv természetével meg nem férők.« — Honnan merítették a legnagyobb biztosság hangján ejtett e szabályt? mikor a nyelv szelleme inkább az ellenkezőre mutat. — Mert nemcsak hogy számos igető van nyelvünkben, mely névtő gya-

nánt is szolgál, mint *nyom*, *tér*, *zár*, s még a ragozott ige is névsorban járja, mint *tarts*, *írhatnámság*, *mehetnékje*, *veszkehetnekékje van*; tény az, hogy igetős összetételekre való analogiákban sincs fogyatkozás, a minthogy egynéhányat maga a »Nyelvőr« is felhoz; sőt ragozott igével való összetételre is van nem egy példa, mint: *mentsvár*, *nebántsvirág*, *találomkérdés*, *térjmegeteza*. — De ha mindez adatok semmit sem nyomnának, maga az a tény is elegendő volna az igetős összetétel helyessége behozására, hogy *láthatár*, *látkör*, *nézpont*, *nyughely*, *vöpirat*, s több efféle szó szerkezet közkeletivé vált a nélkül, hogy a nyelvérzék azokban legkevesebb is megütöközött vagy legmagyarabb íróink, mint: Arany, Petőfi, Vörösmarty, azok használatától tartózkodtak volna.

Utoljára is a nemzet ura a nyelvnek s nem a grammatica, a mit tehat a nemzet egyértelműleg helyesnek vallott, azt a nyelvtudomány nem helytelenítheti.

Hasonló áll azon kárhoytatásról, mely az *árlejt*, *árvóvez*, *képviselet*, *pártfogol*, *kárpótol* összetételek ilyenféle használatát érte: *képviselek*, *képviselesz*, stb. Erre nézve 1874-ben megjelent »Német-Magyar Pótszótár«-om előszavában így nyilatkoztam: »Tény, hogy a szellemi közlekedésnek a szabad sajtó által eszközölt és soha ezelőtt nem tapasztalt élénkülése a mívelt nyelveket világszerte forrongásba hozta, s azokat bizonyos tekintetben a rendes kerékvágásból kizökentette. Mintha a nyelveket is a röpitő gőzerő ragadta volna meg, mindenképen, még a képzési törvények mellőzéseivel is, rövidségre törekszenek, és ha a »látírni, kéjútazni, gondviselni«-féle korcsalakok nyelvünkben felkaptak, hasonló nyelvrontások tapasztalhatók ma a német íróknál is, még pedig a jobbaknál, kik ilyenektől nem irtóznak: *weilwässern* (e. h. mit *Weilwasser besprengen*, *Scherr*), *taglohnern* (e. h. im *Taglohn arbeiten*, *Auerbach*), *nasführen* (e. h. bei der *Nase herunführen*, *Scherr*). Ez tehát kornyavalya, melynek nehéz lesz gátat vetni«. — Így vélekedtem 1874-ben. Ma tovább megyek s azt mondom, hogy a közönség, midőn a beszéd afféle egyszerűsítéseit, mint *képviselek*, *pártfogolok* stb. elfogadta, belső ösztönét követve, nálunk, grammatikusoknál jobban kiérezte a nyelv azon alaptörvényét, hogy a mit mint konkrét egységet gondolunk, annak megfelelő

kifejezésére lehetőleg szövegységet kell használni. Akármit mondjon az orthologia, a mai magyar ember jobban érti, ha azt mondjuk, hogy »az ünnepélyen a királyt József főherczeg képviselte«, mintha így szólunk: az ünnepi pompán (mert ünnepély is barbarizmus) a király-képét József főherczeg viselte.

Szintügy váltig dekretálhatják, hogy *kádár*-ban, *kulcsár*-ban az *ár* és *álnok*-ban, *asztalnok*-ban a *nok* képző idegen eredetű, azért még sem fogunk *tanár* helyett *professor*-t és *elnök* helyett *előülő*-t mondani és írni.

Az a materia peccans az egész mozgalomban, hogy a tudományos jó módszert rosszul alkalmazzák, hogy csak azokat a nyelvjelenségeket veszik figyelembe, a melyek épen malukra hajtják a vizet, s nebány adat alapján hamar készek törvényt alkotni s azt legjobb íróink fejére olvasni. Ez imponál és megzavarja az elméket. A napokban egy ismeretes, derék tanérfű dolgozatát olvastam, melynek czíme így hangzik: »Vélemény az egyetemes *tanügyi* bizottság által kidolgozott *tanításterv* természetrajzi ágára vonatkozólag«. Ime a teljes confusio. Ha »tanításterv«, miért nem »tanításügy« is, vagy megfordítva, ha »tanügy« jó, miért nem »tanterv« is?

Mennyire megzavarodtak egyáltalában a helyes magyarságra nézve a nézetek, mutatja legvilágosabban az, hogy azokban a tudós sportnak mondható szórostálgatásokban sok olyat is megtagadnak az irodalmi nyelvtől, a mihez hasonlót, ha a nép ajkáról hangzik, becses nyelvadatképen üdvözlnek. Ha Baranyában, Vasban *mesterkél*, = »fehér ruhára himet varr« igéből *mesterké*-t rövidítenek és így szólnak »az ing csupa mesterkéje öt forintba került«, ez szép is, helyes is: de mikor a kereskedelmi irodalom *számlál*-ból *számlá*-t csinált, ez nem jó, vagy mikor *vizsgál*-ból az újítók *vizsgá*-t rövidítettek, ezt az Antibarbarus egyszerűen a korszak közé sorolja, s ennek folytán *vizsgáz* még korcsabb. Ha a nép a biharias *kellik*-ből *kék*-et von össze, vagy *öntvös* helyett *ötvös*-t mond, ez rendén van: de ha a tudományos műnyelv *mütevő* helyett *mütöt* alkot, ez már barbarizmus.

Odáig jutottunk a tudós hajsza folytán, hogy nem rég e falak közt hallottunk egy előadást, melynek czíme így hangzott:

»Tételek azon *determinansokról*, melyek elemei *adjungált* rendszerek elemeiből vannak *komponálva*«.

Ha a tudomány 50 évvel ezelőtt ily felemás nyelvvvel élt, azon a nyelv akkori fejletlensége s a tudományos kifejezések teljes híja mellett senki sem csodálkozhatik. Czélszerű is volt a hiányt latinnal pótolni akkor, midőn minden iskolázott ember nem csak értette a rómaiak nyelvét, hanem azon beszélt is; de ma, mikor az ember nagy mathematicus lehet, a nélkül, hogy csak sejtene is, mit jelent az az *adjungere* szó, ma a nyelvet latin fosculusokkal úgy tarkázni, leggyöngédebben szólva, nem okos dolog, mert nem czélszerű.

Avagy nem lehetett volna-e az idézett mondatot érthetően így kitenni: Tételek azon determinansokról, melyek elemei kapcsolt rendszerek elemeiből vannak szerkesztve? — De hiába, a reactio soha sem tagadhatja meg természetét s akár mely téren mozog, mindig túllő a célon. Hogy *determinans*-t, mint a tudomány nemzetközi műszavát megtartja, az ellen senkinek kifogása nem lehet, sőt az a helyes; de mi czímen szerepelnek magyar nyelven írt értekezésben az *adjungált* és *komponált* kifejezések?

Bizony nagy ideje, hogy kibontakozzunk a túlzott újítás idétlenségei szülte visszahatás befolyása alól, mely annál veszedelmesebb, mentül inkább indokolt volt első föllépésekor; mert a visszahatás mindig tévesztőleg hat az értelemre, s ennek — hogy Lews kifejezésével éljek — »mindennek elibe vágó rohanását« idézi elő.

Hogy a sok közül csak egyet említsek. A »Nyelvőr«-ék bizonyára csak úgy tudják, mint ellenfeleik, hogy a nyelvfejlődés folyamában mily nagy szerepet játszik az az öntudatlan, ösztönszerű lélekműködés, melyet nyelvérzéknek nevezünk, hogy az tehát nem üres szó, valamint nem üres szó a műzslés, bár mivoltát meghatározni s szavakba foglalni nem bírjuk. S mégis, mikor felejthetetlen Toldynk a megtámadott neologia védelmére kelve, a nemzet közhelyeslésében nyilatkozott nyelvérzékre hivatkozott, Szarvas Gábor tagtársunk nem talált elég gúnyos kifejezést annak kipellengézésére és nevetségessé tételére, a helyett, hogy a mint a dolog mivolta megkívánta,

úgy szólott volna: »Igen is, a nyelvérzék alkotó, teremtő erő, de a nyelvtudomány a szabályozója.«

Mert kérdem, miben áll tulajdonképen a tudományos nyelvészkedés? Nemde, a beszédbeli adatok megfigyelése s az ezekből levont nyelvtörvények megállapításában? Mikor a »Nyelvőr«-ben ki akarták mutatni, hogy *kedély, szeszély, szívély, ünnepély* rosszul képzett szók, mit miveltek? Összeszedték az *ály, ély* képzőkkel alkotott névszókát: *aszály, osztály, szabály, szegély, veszély* stb. és ezekből vonták le a törvényt, hogy *ály, ély*, mint deverbális képző, névtők tovább képzésére nem alkalmazható, s így *kedély, veszély, szívély, ünnepély* nem törvényesen képzett szók.

Kétségen kívül ez a nyelvkutatás helyes, tudományos módszere, mely ellen ez esetben sem lenne semmi kifogásunk, ha az inductióhoz megkívántató teljesség is megvolna, és ki nem hagyják épen azokat a példákat, melyek a megtámadott kifejezések mellett szólnak, mint *lapály, személy* és *csékély*, összevetve az ismeretes »csékén ők csékének« Amde szemét hunyva az inductio nem teljes volta felett és a bizonyítást teljes erejűnek véve, azt kérdem: mire hallgattak azok, kik az *aszály, szabály* stb. szókát alkották (mert megjegyzendő, hogy ezek sem valami nagyon régi keletűek), ha azon nyelvalkotó szellem sugallatára nem, melyet rövidebben nyelvérzéknek mondunk?

Általában, mikor a nyelvtudomány a népnyelvre és a remekírók tanúbizonyosságára hivatkozik, nemde az is azon feltetésben történik, hogy azokban a nemzeti nyelvérzék legtisztábban nyilatkozik?

Csakis ezen sarkigazság tekinteten kívül hagyása mellett fájúlhatott el az az alapjában igen is jogosult mozgalom oda, hogy, a mint ma áll, *nemzetünk félszázados összes szellemi munkája van megtámadva és pusztulással fenyegetve.*

Úgy vélekedem, hogy nem mondok sokat, ha Vörösmartyról azt állítom, hogy a magyar beszéd művészi alakításában minden előzőit felülmúlta; azt sem fogja, úgy hiszem, senki sem tagadni, hogy Vörösmarty nyelvében nemesak finom szépérzék, hanem a legerősebb nemzeti érzület lüktet, szóval, hogy beszéde minden ízében magyar. S ime mit tapasztalunk?

Rá nyitok összes munkáinak 6-ik kötetében a Széchenyi »Kelet népé«-ről irt ismertetésére, mely Vörösmartynek egyik legbecesebb prózai műve, és mindjárt az első lapon következő neologismusokat találom: *körülmény, hiány, szellemi szegénység, lényeges, élv, reményteljes, láthatár, elfoglaltai képes, érdek, érdekes, életeli, ezikk, vezérczikk, vetély, újabbság, múltékony, ellenörség, visszhang, jelenleg.* E kifejezések közül a »Nyelvőr« nézetei szerint egy-kettő ha használható, a többi mind szemén-szedett barbarizmus, és jobb lett volna nem születniök, mert csak a tiszta magyarság megszeplősítésére szolgálnak.

De már most kérdem: Kire és mire támaszkodjék a nyelvbuvárlat, ha Vörösmartyra nem lehet? Ha tiszta magyarság dolgában Vörösmarty sem megbízható, kibem bizzunk? — Hallom az ellenvetést: Bizzunk a tudományban! De hát épen az a kérdés, hogy a tudomány mire építsen? — A régi irodalomra, codexekre? No bizony, ha Vörösmarty tiszta magyarságát megvesztegethette a kor újítási iránya, mit tartunk akkor a codexek nyelvéről, melynek minden ízén megérzik a romlott latinság befolyása, és pl. a müncheni codexben ilyest is olvashatni: Máriának fel mennybe vétele? — A nép nyelve magában szintén nem megbízható; nem csak azért, mert a különböző vidékek szerint változó, hanem különösen azért nem, mert abban a nyelv minden sajátságos szépségei, tősgyökeres magyarságú szólásmódjai mellett annyi mindenféle gyom is burjánzik, annyi a ficzomodott kocsintás, hogy az irodalmi nyelv útmutatása nélkül, alig lehetne benne eligazodni. S így ott vagyunk ismét az irodalomnál, melynek illetékességét Vörösmartyban láttuk megtámadva lenni. Szóval: magunk alatt vágjuk a fát, ha a Nyelvőréket követve, közel múltunk szellemi hagyatékát, hogy jogi nyelven szóljak, csak cum beneficio inventarii veszszük át.

Vigyázzunk, hogy oly kincset ne játszunk el, mely egyszer elveszve, többé vissza nem szereshető soha.

Mint a szerelemnek csak egy tavasza van, úgy nemzet klasszikai kort csak egyszer él. Nemzeti irodalmunk klasszikai kora e század harmadik tizedével kezdődött s alighanem Aranyval végződik. Már pedig ha nyelvészkedésünk mai

irányát folytatjuk s a tudomány még ki nem forrott, kétes értékű adatait szent axiomákként az ifjúság eleibe tálaljuk, még megérhetjük, hogy klasszikai korunk íróit mind egyetemben a sutba kell vetnünk.

Tisztelt Akadémia! Ez nem a haladás útja; mert a haladásnak folytonosság a törvénye és abban sarkallik, hogy a múlt vívmányait jövő fejlődések biztos alapjául vesszük. Kiváltképen szellemi munkás mindig azzal a tudattal dolgozik, hogy a mi szépet és igazat alkot, az *ζητῶμα εἰς αἰῶνα*, arra a jövő nemzedék tovább fog építeni. Ha minden nemzedék elől kezd a munkát, akkor soha sem végeznénk semmit.

Különösen nagy nyomatékú a folytonosság a nyelvfejlődés terén, hol a haladás kiváltképen abban áll, hogy a fogalmaknak bizonyos kifejezések által történő jelölésére nézve hosszabb és több oldalú használat folytán mentül biztosabb megállapodás jön létre; mert csak úgy s akkor válik a szó azzá, a mivé lennie kell, a szellem kész közege, a közlekedés hasznavehető eszköze s a társas élet forgalmának mintegy folyó pénzévé; akkor nyer a nyelv arculata állandó kifejezést, lesz biztos jellege. Minthogy pedig a nyelvészkedés mostani iránya nálunk e célzótól inkább távol ejt, mintsem azt megközelíteni segítené, azért tartottam kötelességemnek e felszólalást.

A

HUNNOK ÉS AVAROK

NEMZETISÉGE.

VÁMBÉRI ÁRMIN

и. т. а. о.

BUDAPEST, 1881.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-IVVATAALA.

Az Akadémia épületében.